

Н. О. Гура

ДІЯЛЬНІСТЬ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ ЯК ОБ'ЄКТ ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ

Розкрито сутність і особливості діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні, порядок формування активів у них, їхні взаємозв'язки з іншими суб'єктами фінансового ринку. Виокремлено особливості об'єктів бухгалтерського обліку в таких фондах.

The essence and features of activity of non-state pension funds in Ukraine, the order for forming of their assets and their intercommunications with other financial actors is investigated. Features of accounting objects in such funds are outlined.

Ключові слова: недержавний пенсійний фонд, пенсійні активи, компанія з управління активами, адміністратор, зберігач, пенсійні внески.

Недержавні пенсійні фонди (НПФ) — це нова для України організаційно-правова форма та специфічний вид неприбуткових організацій, особливості діяльності яких обумовлюють специфіку її облікового забезпечення. Діяльність пенсійних фондів полягає в накопиченні пенсійних внесків учасників фонду з подальшим управлінням пенсійними активами та здійсненням пенсійних виплат учасникам.

Згідно з Податковим кодексом України (ПКУ) [1], пенсійні фонди віднесено до третьої групи (в) неприбуткових організацій, їм присвоєно ознаку неприбутковості 0009 [2]. За Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД), пенсійні фонди належать до секції К, клас 65.3 [3].

НПФ істотно відрізняються від інших неприбуткових організацій: основним джерелом їхніх коштів є пенсійні внески та доходи від інвестування пенсійних активів, а діяльність таких фондів здійснюється з обов'язковим залученням обслуговуючих організацій — адміністратора, який веде облік і розрахунки з учасниками НПФ, компанії з управління активами, банка-зберігача тощо. Особливості діяльності НПФ обумовлюють специфіку їхніх господарських операцій та об'єктів бухгалтерського обліку в них, що потребує дослідження діяльності НПФ як об'єкта бухгалтерського обліку й фінансової звітності. Особливої актуальності окреслена проблема набуває у зв'язку з тим, що в 2013 р. передбачено перехід НПФ до складання звітності за міжнародними стандартами, тоді як для компаній із управління активами такий перехід заплановано з 2014 р.

Метою статті є розкриття особливостей діяльності НПФ, котрі впливають на побудову бухгалтерського обліку в них.

Згідно із Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення” “недержавний пенсійний фонд (далі — пенсійний фонд) — юридична особа, створена відповідно до цього Закону, яка має статус неприбуткової організації

(непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному цим Законом порядку” [4].

Для пенсійних фондів виключним видом діяльності є недержавне пенсійне забезпечення. В Україні система пенсійного забезпечення складається з трьох рівнів: 1) солідарної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування; 2) накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування; 3) системи недержавного пенсійного забезпечення. Третій рівень пенсійної системи запроваджено Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення”; цим започатковано створення системи добровільного недержавного пенсійного забезпечення. Пенсійні фонди можуть бути також суб’єктами другого рівня системи пенсійного забезпечення — у разі отримання ліцензії на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування.

Пенсійні фонди створюються на підставі рішення засновника або зборів засновників. *Засновником* (засновниками) НПФ може бути юридична особа чи фізичні особи, котрі створили пенсійний фонд чи приєдналися до нього після створення та набули відповідних прав і обов’язків. *Учасником* НПФ є фізична особа, на користь якої сплачуються або сплачувалися пенсійні внески до пенсійного фонду та котра має право на отримання пенсійних виплат чи отримує такі виплати з пенсійного фонду.

Внески до фонду на користь учасника може робити *вкладник* НПФ — особа, що сплачує пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування грошових коштів до НПФ відповідно до умов пенсійного контракту й закону.

За видами НПФ можуть утворюватися як відкриті, корпоративні й професійні. Учасниками відкритих пенсійних фондів можуть бути будь-які громадяни, корпоративних — тільки ті громадяни, котрі є співробітниками засновників фонду або роботодавців — платників пенсійних внесків, професійних — громадяни, об’єднані їхньою професійною діяльністю (таблиця).

За даними Державної служби статистики України, на 1 серпня 2013 р. у нашій країні налічувалося 74 НПФ [5]. Розвиток таких фондів припадає на початок XXI ст.: у 2006 р. було зареєстровано 11 НПФ, у 2008 р. — 75, у 2010 р. їх кількість зросла до 83, після чого стала поступово знижуватися.

З точки зору підприємства — засновника недержавного пенсійного фонду, найсприятливішим для його діяльності є утворення корпоративного НПФ, адже участь у такому фонді сприяє закріпленню працівників на підприємстві. При виході з підприємства, що утворило корпоративний НПФ, працівник виходить і з самого НПФ. У пенсійному фонді професійного типу зміна фізичною особою місця роботи не впливає на право бути учасником НПФ,

Таблиця. Характеристика недержавних пенсійних фондів за видами

Вид НПФ	Засновники	Учасники
Відкритий	Будь-які одна чи декілька юридичних осіб	Громадяни України, іноземці та особи без громадянства незалежно від місця й характеру їхньої роботи
Корпоративний	Юридична особа — роботодавець або декілька юридичних осіб — роботодавців, до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники	Виключно громадяни, які перебувають у трудових відносинах із засновниками або роботодавцями — платниками фонду
Професійний	Об'єднання юридичних осіб — роботодавців, фізичних осіб, включаючи профспілки, або фізичні особи, пов'язані за родом їхньої професійної діяльності	Виключно громадяни, пов'язані за родом їхньої професійної діяльності, визначеної статутом фонду

Джерело: складено за: Про недержавне пенсійне забезпечення : закон України від 09.07.2003 № 1057-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

але працівник повинен займатися тільки тим видом професійної діяльності, який встановлений статутом фонду.

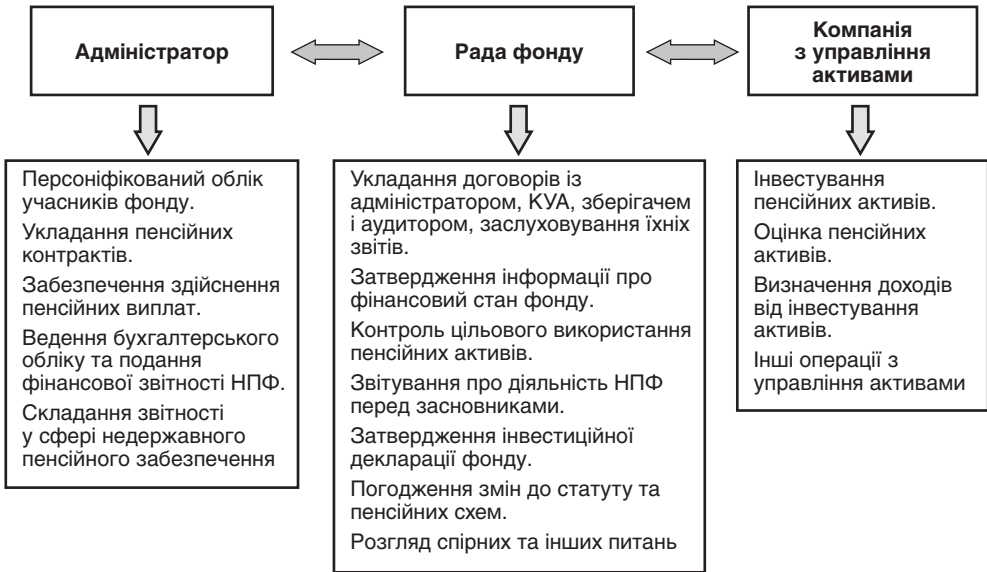
Недержавне пенсійне забезпечення є для пенсійних фондів виключним видом діяльності. Пенсійні фонди мають право інвестувати кошти вкладників для отримання доходу від інвестицій. НПФ не можуть бути засновниками підприємств та здійснювати комерційну діяльність.

Органами управління пенсійного фонду є виключно збори засновників та рада пенсійного фонду (рада фонду). Пенсійний фонд діє на підставі статуту, котрий затверджується засновником (зборами засновників) цього фонду.

Для забезпечення своєї діяльності пенсійний фонд користується послугами професійних учасників фінансового ринку, які виконують різні функції щодо управління активами НПФ, адміністрування його діяльності та зберігання таких активів на підставі відповідних договорів, що укладаються з цими особами радою фонду. Такими учасниками є адміністратор пенсійного фонду, компанія з управління активами та банк-зберігач.

Адміністратор НПФ — це юридична особа, котра здійснює адміністрування НПФ на підставі ліцензії на проведення діяльності з адміністрування НПФ, що зобов'язана вести персоніфікований облік учасників НПФ (рисунок). Пенсійний фонд має користуватися послугами лише одного адміністратора. На кінець 2012 р. зареєстровано 39 адміністраторів НПФ. Діяльність з адміністрування недержавних пенсійних фондів може поєднуватися лише з діяльністю з управління активами.

Банк-зберігач — це банк, який здійснює депозитарну діяльність зберігача цінних паперів (у даному випадку — НПФ). Зберігач пенсійного фонду виконує такі обов'язки: відкриття й ведення рахунків пенсійного фонду; облік і забезпечення зберігання цінних паперів, а також документів, пов'язаних із формуванням та використанням пенсійних активів; перевірка підрахунку чистої вартості активів пенсійного фонду; виконання розпоряджень адміністратора щодо перерахування пенсійних коштів, а також коштів для оплати послуг

Джерело: складено за: Про недержавне пенсійне забезпечення : закон України від 09.07.2003 № 1057-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

Рисунок. Функції недержавного пенсійного фонду та основних організацій, що його обслуговують

адміністратора, зберігача тощо; виконання розпоряджень особи, що здійснює управління активами пенсійного фонду, та розпоряджень Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку; подання звітності тощо. НПФ може обслуговуватися тільки одним зберігачем.

Компанія з управління активами (КУА) — це юридична особа, котра здійснює професійну діяльність із управління активами на підставі відповідної ліцензії на проведення такої діяльності та зобов'язана здійснювати операції щодо управління активами відповідно до інвестиційної декларації НПФ та укладеного договору про управління активами.

Таким чином, діяльність НПФ пов'язана з відносинами з кількома професійними учасниками фінансового ринку, які виконують різні функції щодо управління активами НПФ, адміністрування його діяльності та зберігання пенсійних активів, що повинне знайти відображення в бухгалтерському обліку НПФ. На рисунку схематично зображено функції ради фонду та його взаємозв'язки з основними юридичними особами, котрі його обслуговують.

Кожен вкладник фонду може укласти один або кілька пенсійних контрактів із адміністратором (адміністраторами) одного чи кількох пенсійних фондів на користь учасників фонду.

Згідно зі ст. 166 Податкового кодексу України [1], платник податку має право включити до податкової знижки здійснені ним протягом звітного податкового року витрати на сплату пенсійних внесків до НПФ:

а) за пенсійним контрактом із НПФ — на суму, що дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та заокругленого до найближчих 10 грн;

б) за пенсійним контрактом із НПФ на користь члена сім'ї платника податку першого ступеня споріднення — 50 % розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленого законом на 1 січня звітного податкового року в розрахунку на кожного застрахованого члена сім'ї.

Адміністратор НПФ забезпечує персоніфікований облік учасників шляхом ведення їхніх індивідуальних пенсійних рахунків. На індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду ведеться облік суми належних йому пенсійних коштів у одиницях пенсійних активів і гривнях виходячи з поточної чистої вартості одиниці пенсійних активів пенсійного фонду.

Активи пенсійного фонду формуються за рахунок пенсійних внесків та прибутку (збитку) від їх інвестування. Управління активами недержавних пенсійних фондів може здійснюватися КУА; банком щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду в разі, якщо він не виконує функції зберігача цього фонду; Національним банком України щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду; професійним адміністратором.

Пенсійні активи — це активи пенсійного фонду, страхової організації, банківської установи, за рахунок яких здійснюються пенсійні виплати. Активи пенсійного фонду можуть формуватися виключно внаслідок операцій, пов'язаних із проведенням пенсійним фондом діяльності з недержавного пенсійного забезпечення.

НПФ можуть інвестувати кошти тільки в гарантовані вітчизняними органами влади та урядами іноземних держав цінні папери, акції й облігації українських та іноземних емітентів із законодавчо визначеним рівнем рейтингу, а також іпотечні облігації. Не дозволяється інвестування коштів у векселі, похідні цінні папери, цінні папери, емітентами яких є зберігач, КУА, адміністратор, засновники пенсійного фонду, аудитор, особи, що надають консультаційні, агентські або рекламні послуги, та їхні пов'язані особи тощо. Пенсійні активи, що накопичуються в пенсійному фонді, можуть бути використані виключно для цілей інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань останнього перед його учасниками та оплати витрат пенсійного фонду, у т. ч. із оплати послуг зберігача, адміністратора, аудитора тощо.

Основним джерелом формування пенсійних активів є пенсійні внески. Вони сплачуються в розмірах та порядку, встановлених пенсійним контрактом, відповідно до умов обраних пенсійних схем. Сплата таких внесків здійснюється шляхом зарахування грошових сум на поточні рахунки пенсійного фонду у зберігача.

Пенсійний фонд може використовувати декілька пенсійних схем. *Пенсійна схема* — це документ, який визначає умови й порядок недержавного пенсійного забезпечення учасників фонду. Така схема містить опис усіх видів і умов здійснення пенсійних виплат, порядок визначення їхнього розміру, порядок і строки сплати пенсійних внесків, можливість їх зміни за умовами пенсійного контракту, права та обов'язки вкладника й учасника фонду за цією пенсійною схемою тощо.

Пенсійна виплата — це грошова виплата учасникові недержавного пенсійного забезпечення або його спадкоємцям, що здійснюється за рахунок накопичених у НПФ та облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку грошових коштів. Пенсійні виплати можуть здійснюватись як пенсія на визначений строк або одноразова пенсійна виплата.

Слід зазначити, що пенсійні фонди не можуть бути проголошені банкрутами — вони повинні гарантувати пенсійні виплати учасникам фонду. Це підвищує вимоги до достовірності бухгалтерської інформації про фінансовий стан таких фондів та до контролю їхньої діяльності з боку державних органів. Держава гарантує дотримання законодавства з метою захисту майнових прав і законних інтересів учасників недержавного пенсійного забезпечення шляхом здійснення нагляду й контролю відповідними органами.

Діяльність НПФ в Україні перебуває в стадії становлення, їхні сукупні активи (0,2 млрд дол. США) набагато менші, ніж пенсійних фондів розвинутих країн світу. Для порівняння: сукупні активи НПФ США становлять понад 13 трлн дол., Японії — майже 3,5 трлн, Великобританії — близько 1,6 трлн дол. [6].

Законодавство України з питань функціонування НПФ переважно враховує відповідні положення законодавства Євросоюзу, зокрема щодо обмеження напрямів інвестування пенсійних активів; за певними вимогами вітчизняне законодавство є жорсткішим, наприклад стосовно можливості інвестувати пенсійні активи виключно в цінні папери, які мають кредитний рейтинг інвестиційного рівня за Національною рейтинговою шкалою. Однак при цьому деякі положення міжнародних нормативно-правових актів потребують відображення в законодавстві України.

Як уже зазначалось, специфіка діяльності НПФ як окремого виду неприбуткових організацій в Україні обумовлює особливості бухгалтерського обліку в них, а саме:

- обов'язковий зв'язок із іншими суб'єктами фінансового ринку — адміністратором, компанією з управління активами, зберігачем, аудитором тощо;
- ведення бухгалтерського обліку та подання звітності не самим пенсійним фондом, а його адміністратором;
- здійснення управління активами та їх оцінки для подальшого відображення в обліку КУА;

- відсутність господарських процесів постачання, виробництва й реалізації, на відміну від інших підприємств і організацій;
- основна діяльність — накопичення пенсійних внесків та проведення пенсійних виплат;
- здійснення інвестиційної діяльності у великих обсягах за багатьма напрямками;
- обмеження щодо інших видів діяльності, крім накопичення та інвестування пенсійних внесків, заборона комерційної діяльності;
- підвищений, порівняно з іншими неприбутковими організаціями, контроль з боку держави.

Відповідно, об'єкти бухгалтерського обліку в НПФ — активи, капітал, зобов'язання, витрати, доходи та господарські процеси — також мають специфічні риси. Зокрема, серед *господарських процесів*, як зазначалося, відсутні стандартні операції із заготівлі, виробництва й реалізації, при цьому НПФ проводять операції, не притаманні більшості підприємств і організацій — інвестування пенсійних активів, оцінку та облік відповідних фінансових інвестицій.

До складу *активів* пенсійного фонду належать: активи в грошових коштах, активи в цінних паперах, інші активи згідно із законодавством.

Аналіз складу активів ряду пенсійних фондів свідчить, що основні інвестиції вони здійснюють у цінні папери, дохід за якими гарантований Кабінетом Міністрів України, а також у акції й облігації українських емітентів. Грошові кошти НПФ зберігають на поточному рахунку та на депозитних рахунках у банках.

Важливим завданням бухгалтерського обліку є *оцінка* активів фонду, котра проводиться згідно з Положенням про порядок визначення чистої вартості активів пенсійного фонду [7]. Розрахунок вартості активів НПФ здійснюється КУА станом на кінець кожного робочого дня. Вона надає адміністратору НПФ інформацію про вартість активів, які перебувають у її управлінні, того ж робочого дня.

Активи НПФ первісно оцінюються й відображаються в бухгалтерському обліку за собівартістю на дату зарахування до складу активів. У разі наявності біржового курсу цінного папера на дату оцінки, якщо вона збігається з датою зарахування його до складу активів НПФ, проводиться переоцінка за ринковою вартістю. Довгострокові фінансові інвестиції в боргові цінні папери, що утримуються до їх погашення, оцінюються та відображаються на дату складання балансу за амортизованою собівартістю. При цьому сума амортизації дисконту або премії нараховується одночасно з нарахуванням процента, що підлягає отриманню за цими цінними паперами.

Потім активи НПФ оцінюються за їхньою ринковою вартістю з урахуванням принципу обачності. Ринкова вартість акцій і облігацій українських емітентів визначається за даними біржового курсу організатора торгівлі на

дату розрахунку вартості активів, здійсненого й оприлюдненого відповідно до вимог законодавства.

Зобов'язання НПФ можна поділити на основні (виплата пенсійних внесків) і другорядні (оплата послуг адміністратора, зберігача, інших обслуговуючих організацій). Те саме може стосуватися *витрат* — основні витрати НПФ пов'язані з пенсійними виплатами, а всі інші здійснюються для забезпечення діяльності фонду — оплати послуг обслуговуючих організацій, амортизації необоротних активів тощо. Розмір оплати визначається у відповідних процентах. *Доходи* НПФ складаються переважно з пенсійних внесків, котрі обліковують як пайовий капітал, та доходів від інвестування активів у вигляді процентів, дивідендів.

Аналіз фінансової звітності НПФ показав, що в балансі вони заповнюють головним чином рядки, які містять інформацію про фінансові інвестиції, грошові кошти, дебіторську й кредиторську заборгованість, зареєстрований капітал, а також специфічний для НПФ рядок 1800 розділу V “Чиста вартість активів недержавного пенсійного фонду”. У Звіті про фінансові результати заповнюють рядки, котрі стосуються адміністративних витрат, інших фінансових доходів, інших доходів та витрат.

Специфіка діяльності недержавних пенсійних фондів та об'єктів бухгалтерського обліку в них обумовлює особливості методичного забезпечення обліку й розкриття інформації про їхню діяльність у фінансовій звітності — у ній відсутні статті, характерні для інших суб'єктів господарювання, при цьому є потреба в докладнішому розкритті інформації про фінансові інвестиції та пенсійні виплати. За умов переходу НПФ до складання звітності за міжнародними стандартами доцільно детальніше структурувати у фінансовій звітності довгострокові фінансові інвестиції за їх видами.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити таке. Розкрита в статті специфіка функціонування НПФ та їхніх зв'язків із іншими суб'єктами фінансового ринку дала змогу виокремити особливості діяльності таких фондів, а отже й бухгалтерського обліку в них, а також специфіку об'єктів останнього в НПФ та розкриття інформації про них у фінансовій звітності. Основними напрямками подальшого дослідження може бути вдосконалення методології обліку в НПФ і розкриття інформації про діяльність цих фондів у фінансовій звітності.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України : закон України від 02.12.2010 № 2755-VI (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій : затв. наказом Державної податкової адміністрації України від 24.01.2011 № 37 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0161-11>.

3. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 : національний класифікатор України : затв. наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 № 457 (у редакції від 22.12.2010) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/document/kodeks/0СН56СН42457609-10.html>.

4. Про недержавне пенсійне забезпечення : закон України від 09.07.2003 № 1057-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

5. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

6. The City UK [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.thecityuk.com/RestrictedFreemium>.

7. Положення про порядок визначення чистої вартості активів пенсійного фонду : затв. рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 11.08.2004 № 339 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0096-05>.